

TARTALOM

GLÓBUSZ

- **Glatz Ferenc:** Az európai történelem kérdőjelei 3
- AZ ÁLLAMALAPÍTÁS KORA**
- **Engel Pál:** A kereszténység győzelme Magyarországon 10
- FIGYELŐ**
- **Kertész István:** Nagy Sándor, a birodalomalapító 13
- JELENIDŐBEN**
- **Sárközy Tamás:** Magyarország államberendezkedése 16
- NŐK A TÖRTÉNELEMBEN**
- **Sipos Péter:** A kormányzó hitvese 20
- ÉLETUTAK**
- **Bodnár György:** Czine Mihály 25
- DISPUTA**
- **Samson Madievski:** Nagyorosz nacionalizmus és antiszemitizmus 28
- NYÍLT TÉR**
- **Hírek (Kronstein Gábor)** 31
- **Varga J. János:** Végvárok a Hódoltság korában 33

Címlapon:

Szent Gellért halála.

Miniaturák a Magyar Anjou Legendáriumból

E számunkat a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatta.

História

Szerkesztő: Glatz Ferenc

A szerkesztőség tagjai: Engel Pál
Kertész István, Sipos Péter, Szász Zoltán,
Tóth István György

Olvasószerkesztő: Burucs Kornélia
Szerkesztőségi titkár: Párizs Ágnes
Munkatársak: Demeter Zsuzsanna,
Stemlerné Balog Ilona (kép), Kovács Éva,
Horváth Imre (számítógépes tördelés)
Nagy Béla (térképek)

Felelős kiadó: História Alapítvány
Elnök: Niederhauser Emil
Szerkesztőség: 1014 Budapest, Úri u. 53.
Telefon: 356-0457 Levélcím: Pf 9. Bp. 1250
A História Alapítvány bankszámlaszáma:
11701004-20125394 OTP Bp., I. Ker. Alagút u. 3.

Szedés, tördelés: MTA TTI Kiadványcsoportja
Vezető: *Burucs Kornélia*
Készült a MESTERPRINT Kft-nél
Budapest, Külső-Mester u. 82-86.
Felelős vezető: *Szilágyi Tamás*

Megjelenik évente tízszer.
Előfizetési díj: 1 évre 1100 Ft

Terjeszti: HIRKER Rt., NH Rt. És alternatív terjesztők
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgató-
ságnál (HELP), Budapest, Orczy tér 1-3.

Külföldre előfizethető: Hess András Kereskedelmi Kft.
H-1406 Budapest, P. O. Box 53

HU ISSN 01392409. Index: 25384

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

GLÓBUSZ

Az európai történelem kérdőjelei

A történelem „visszatér” vagy „folytatódik”?

„Az Európai Unió nem rendelkezik biztos jövőképpel. – Meg kell fogalmaznia stratégiáját a 21. századra. – Mindenekelőtt az Európai Uniónak emancipálnia kell, meg kell szabadulnia hidegháborús születésének jegyeitől, azaz meg kell fogalmaznia viszonyát az Európán kívüli munkaközpontokkal (Amerika, Távol-Kelet) szemben. – Meg kell határozni az unió kiterjeszkedésének határait. Meg kell válaszolni a kérdést: létezhet-e európai identitás nélkül hatékony Európai Unió. – Eddig az unió kibővítéséről kizárólag biztonságpolitikai, gazdaságpolitikai szempontokból beszélünk. Itt az ideje, hogy a kulturális-emberi szempontok is helyet kapjanak egy új stratégiában. – Mindehhez szükséges Európa történelmének újragondolása. Létezik-e egyáltalán a kontinensen élő népeknek közös kulturális-szokásrendi hagyománya? És ha igen, mit kell tennünk azért, hogy az identitás ezen alapjai láthatóvá váljanak? Az európai történelem újragondolásának szükségessége új kérdőjeleket állít a történetírás elé is.”
Ezek voltak azok a tézisek, amelyeket ez év januárjában egy európai stratégiai nemzetközi konferencián az EU keleti kiterjesztését vizsgáló nemzetközi szakértői kollégium elé terjesztettünk. Most, egy újabb, hasonló tárgyú konferenciára készülve, igyekeztünk összefoglalni szempontjainkat egy, az európai történelem újraértékeléséről indítandó vitához.

I. Új kihívások, új lehetőségek

Európában 1990-ben zárult le a második világháború. Végre. A Szovjetunió kivonta csapatait az 1945-ben megszállt közép-kelet-európai zónából. Németország egyesült, a kis közép-kelet-európai államok szabadon választhatnak: belpolitikában, külpolitikában. Polgáraik nagy része először élvezni a szabad véleménynyilvánítás örömét. Mindez olyan időben történik, amikor Nyugat-Európában felgyorsul az európai, s ezzel párhuzamosan egy glóbusz szintű integráció. Olyan időben, amikor a globalizálódó termelés-szervezet kegyetlen, világméretű versenyt teljesít ki. És az Európai Unió területén élő polgárok versenyképességét e világversenyben biztosítani kell. De milyen eszközökkel? Új kihívások jelentkeznek. Először: az EU ki akar terjeszkedni a keleti peremvidékre. Másodszor: Nyugat-Európának meg kell fogalmaznia viszonyát a keresztény-zsidó kultúrkör más kontinensen szerveződött államalakulataihoz: USA, Oroszország, Afrika, Dél-Amerika, Ausztrália. És harmadszor: most kell megfogalmaznia 21. századi stratégiáját a más kultúrkörök népeivel-államaival szemben: a Közel-Kelettel és a nem keresztény Afrikával, Kínával, Indiával, Japánnal, a Távol-Kelettel szemben.

Az új kihívások új típusú konfliktusokat is hoznak magukkal. Jelenleg három ilyen konfliktusról – feltétlenül – kell beszélni. Először: a csatlakozásra váró államok területén kitört konfliktusokról. Másodszor: az Európai Unió jelenlegi határán jelentkező szociális, etnikai válsághelyzetről. Harmadszor: az Európai Unió és az Egyesült Államok között kialakult lappangó konfliktusról.

Ezekről a konfliktusokról több vagy kevesebb nyíltsággal beszélünk. Az 1990-es évek európai értelmiségének egyik nagy mulasztása: nem ösztönözte az európai politikai elitet arra, hogy közös gondolkodással megfogalmazásra kerüljenek az Európai Unió jövőjének alapkérdései. Sem a célokat, sem a jelentkező konfliktusokat nem rendszereztük. Nem fogalmaztuk meg azt, hogy az uniónak mint területigazgatási egységnek egyetlen igazi célja lehet: a területén élő polgárok versenyképességének biztosítása. És ugyanakkor felmérni azt: mi akadályozta ezen versenyképességet az elmúlt száz esztendőben? Miért veszítette el Európa a korábbi évszázadokban kivívott kezdeményező szerepét a világban?

Feltételezésünk: a történelemhez kell fordulni. Nemcsak adminisztratív politikai eszközökkel harcolni a bennünket hátráltató európai politikai jelenségek ellen, hanem feltárni a konfliktusok történelmi okait. Nemcsak tüzet oltani, hanem a válsággócok kialakulását is meg kell előzni.

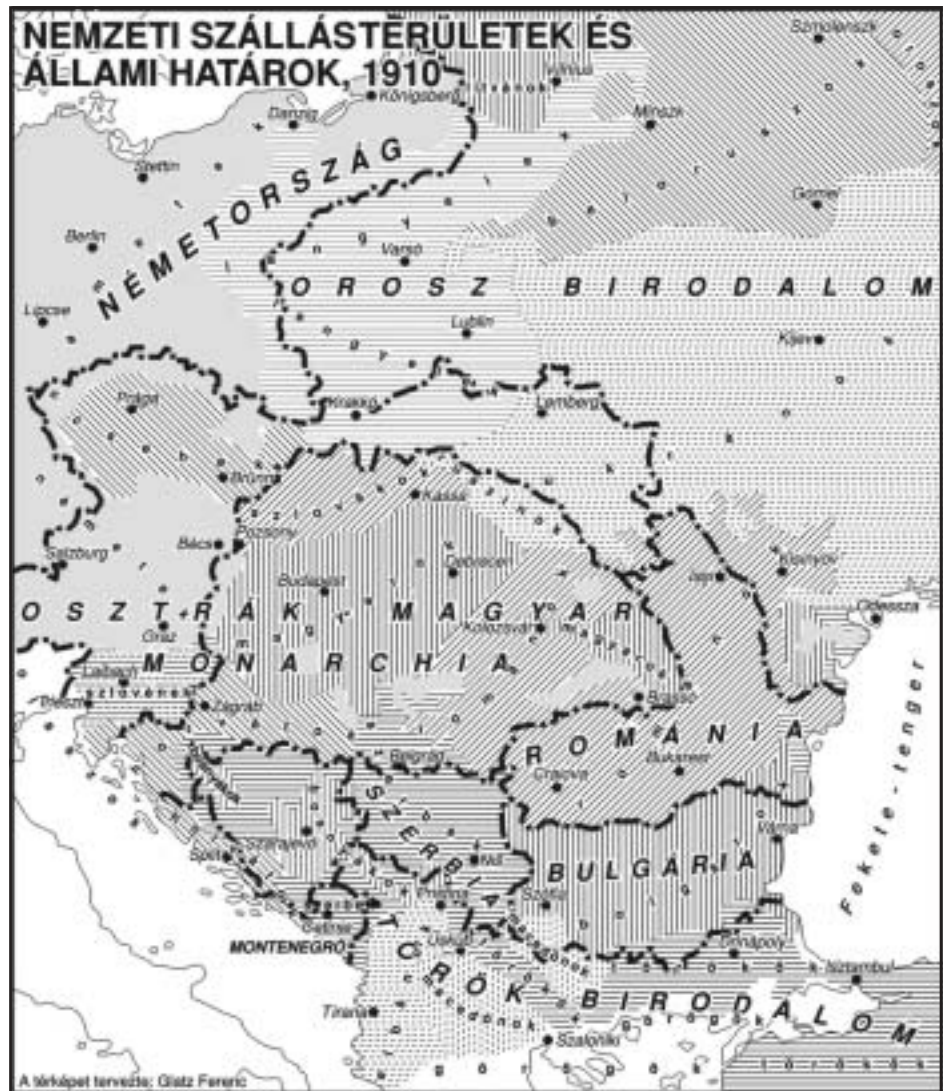
A keleti kiterjeszkedés konfliktusai

A most felszabadult térség – a Balti-tengertől az Adriáig – igyekszik beilleszkedni a nyugat-európai integráció folyamatába. Az integráció folyamatának történelmi szemlélete arra mutat: a keleti peremterületek 1000 és 1945 között lazábban-szervezetlenebbek az ún. Nyugat-részei voltak. Ez az integráció akkor volt gyorsabb (a 11., a 14–15., a 19. században), amikor a peremvidék és a nyugat-európai központ gazdaságilag egymásra utalva és politikai szövetségi rendszerben éltek. Az újrailleszkedés meg-
rázkódtatásokkal jár, mert a térség a nyugati világtól fél évszázadig el volt zárva, így kimaradt az 1945 utáni informatikai-termelési forradalomból. És meg-
rázkódtatással jár azért is, mert az itteni életeltek, a társadalmi munkaszervezet ezer éve sokban másként szerveződnek, mint Nyugat-Európában.

A térség politikusai a Nyugattal való teljes azonosságról beszélnek, és csak arról, hogy népeik mindig is a nyugat-európai kultúra részei voltak. A történészek azonban tudják, hogy ez csak részben igaz. A peremterületek társadalmi-szervezete mindig is – ezer év óta – „vegyes modellt” képviselt.

A politikusok szólamiatól vezetve, a nyugati világ úgy gondolta: az EU kiterjesztése nem más, mint a többpártrendszer, a piacgazdaság bevezetése és az európai biztonságpolitikai rendszer kiépítése a közép-kelet-európai térségben. Meglepődtek azután, amikor az új demokráciákban az első társadalmi-politikai konfliktusok keletkeztek. Veszélyeztetve az egész európai integrációs folyamatot is.

Meglepődtek, amikor a térségben *etnikai-vallási összecsapásokra* került sor: először a kisebbségben élő magyarok

és a többségi románok, valamint szlovákok között (1991–1992), majd a Balkánon horvátok, szerbek, bosnyákok, albánok között (1992–1999). Ekkor kezdték Nyugat-Európában tudomásul venni: a térség egyik sajátossága, hogy itt a *nemzetek szállásterületének határai és az államigazgatási határok sohasem estek egybe*. (Kezdték Nyugaton a „történelem visszatéréséről” beszélni. Aminek negatív, elmarasztaló értelme volt. Azt jelentette: Európa keleti felén valami teljesen avítt, régimódi ideológia, a nacionalizmus üti fel fejét. Amit katonai-nemzetközi-politikai szankciókkal vissza lehet szorítani.)

A koszovói háború (1999) azután rádöbentette az európai (és talán az amerikai) politikai elitet, hogy rakétákkal, nemzetközi szankciókkal nem lehet évszázadok óta feloldatlan, valós társadalmi-politikai feszültségeket megoldani. Nem az amerikai westernfilmekből és az európai romantikus lányregényekből ismert „jó” és „gonosz” vívja harcát. Nem „jó albánok”, „gonosz szerbek”, vagy „gonosz magyarok”, „jó románok” állnak egymással szemben. Mint ahogy értelmetlen a jelzők megcserélése is. És nem lehet itt a nyugati politikai módszereket vagy éppen területigazgatási elveket sem változatlan formában alkalmazni, ahogy azt tették a nagyhatalmak 1920-ban és 1947-ben. Megoldást csakis a *helyileg* megfelelő politikai eszközök megtalálása jelenthetne.

Évtized óta hajtogatjuk: nemzet és állam viszonyát a térségben újra kell gondolni. Nem a határok tologatásával,

hanem a nemzetállamok szentségére épülő, túlhaladott területrendezési elv feladásával távolodhatunk csak el az évszázados problémáktól. A térségben élő népeknek meg kell állapodniuk az államhatárokon belüli nemzeti többség és kisebbség viszonyának azonos elveiről.

Konfliktus a határállamok területén

Az 1990-es évek másik sokkírozó hatását az *idegenellenesség* megjelenése okozta. Először a csatlakozásra váró, majd pedig az EU jelenlegi határterületét képező Ausztria területén. Márpedig az idegenellenesség egy „nyitott határu” Európában, Nyugat-Európa számára katasztrofális következményekkel járhat. Az ausztriai választások eredménye (1999. október) hirtelen megemelte az egész térségben meglévő idegenellenesség „árfolyamát”. (Ismét a „történelem visszatérése”-ről, mások az 1945 előtti fasiszta ideológiák megjelenéséről beszéltek. Pedig a történelem e téren is „csak” folytatódik.)

A térség másik sajátossága ugyanis: *ütközőzóna jellege*. A nyugat-európai, a több évezredes fejlődéssel egységesült munkaszervezet (munkaerőpiac, munkamorál, életelvek) ütközése a kelet-európai társadalmakkal. (Sokan állítják, hogy lényege: a „fejlett urbánus Nyugat-Európa” ütközése a „rurális Kelettel”.) A térség ezen ütközőzóna jellegéből évszázadok óta folyamatosan *szociális konfliktusok* keletkeznek: a munkaerő-vándorlással, a migrációval szociális, tömegpszichikai, etnikai ellentétssorozatokat járnak együtt. (Amit ma az osztrák határ mellett élő szabadságpárti választók hirdetnek, azt lényegében megfogalmazták a 16–17. században. A magyarországi – egyébként német etnikumú – városi polgárok nem akarták városukba beengedni a gyengébben képzett és szegényebb magyar, szlovák, cseh elemeket. Törvénnyel kellett őket kényszeríteni az „engedékenységre”. [1608. 13. tc.] Mint ahogy a 18. század egyes időszakában a Habsburg Ausztria ugyanúgy védte területét [no, nem a Magyar Királyságét, hanem az örökös tartományokat], a keleti bevándorlásoktól, ahogy most a Szabadságpárt választói azt kívánják. És így sorolhatnánk a példák százait.) Itt sem a „gonosz” és a „jó” küzdelméről van szó, hanem több évszázados történelmi feszültség folyamatos jelenlétéről. A helyi munkaszervezet nem képes a konszolidációra: rendre tönkreteszi azt a különböző irányú migrációk sora, a nemzetközi hatalmi viszonyok gyakori változásai és az azokból következő társadalmi mozgások.

Ezen *etnikai és szociális feszültségek* az elmúlt évszázadban újra és újra a felszínre törtek. Mert nem találtak feloldásra. Két világháború kirobbanásának voltak okai. A második világháború után azokat részben a szovjet rendszer, részben a világháborúban győztes hatalmak *adminisztratív eszközökkel* visszazorították. De ahogy az első világháború után sem voltak hosszú életűek a szankciók, úgy most sem tarthatott örökké a történelmi konfliktusok felszín alá szorítása. Csak a lappangási idő hosszabb volt, mint 1920–1938 között. 45 évig (1945–1990) volt „eredményes” a megszállási politika. Most, az új *demokráciarendszerében* és egy új *generációszókimondása* révén azok *ismét a felszínre* törnek.

Vagyis: valós évszázados európai társadalmi-etnikai konfliktusokat nem oldottak fel az európai békék 1947-ben. A konfliktusokat leszorították adminisztratív, politikai

eszközökkel. Mi, akik hittünk és hiszünk a nemes európai szabadságéseményekben, és mások, akik egyszerűen csak katonai-politikai kérdést láttak a két európai háborúban, a fasiszmusban, a kommunizmusban – hibáztunk, hibáztak. (És még csak most sejlik fel egy másik típusú történelmi katasztrófásorozat lehetősége: a *természetvédelem* területén. Európa keleti peremvidékén ugyanis nem szervesültek – ahogy Oroszországban sem – az ipari-technikai forradalmak a társadalomban. De ez már egy újabb vita tárgya lehet...)

Új versenyhelyzet Európa és az USA között

Nézzük a harmadik konfliktuszónát, amelyről kevesebbet beszélünk. De amelyik meghatározóbb lehet Európa jövőjére nézve. A második világháború lezárása, Európa megosztásának felszámolása, a Szovjetunió felszámolása azt is jelenti: a kétpólusú világrend megszűnt, Nyugat-Európa önálló érdekei *más erőközpontok közé* kerültek. Egyrészt a hidegháború lezárulásával az Európai Unió megszűnt ellen-szervezet (frontállam) lenni. Nincs már jelen a szovjet ideológiai-katonai hatalom mint ellenség. Másrészt: kiéleződött a termelési és kulturális verseny az amerikai és a távol-keleti munkaerőpiacokkal. Mindenekelőtt az amerikaival. Nagy különbség: *ellenségnek* vagy *versenytársaknak* lenni. És ez jó. Ahhoz azonban, hogy az Európai Unió a maga lehetőségeit a 21. században reálisan felmérje, újra kell értékelni történelmét a keresztény–zsidó kultúrkörön belül és általában a gazdasági és kulturális világpiacon. (De! E versenyviszonyban is megjelent – igaz, ismét torz formában – a „történelem”. Az európai politikai elit – csak csendben, hiszen a két háború miatt jogos felelősségérzete van – a „történelem visszatéréséről” beszél, amikor az amerikai versenytárs vállalatok a pszichikai nyomás eszközével élnek, és hirtelen „rájönnek” arra, hogy az európai vállalatok elődei fél évszázaddal ezelőtt együttműködtek a fasiszta rezsimmel. Cinikus módon használják fel e vállalatok a soha el nem évülő bűnök tényét egy mai gazdasági konkurenciaharcban.)

A nyugat-európaiak ismét a „történelem visszatérése”-ről beszélnek tehát, pedig ez esetben éppúgy, mint Kelet-Közép-Európa esetében, a folytatásról van szó. *Visszatérésről* beszélni és a *folytatást* tagadni, a történelem relativizálását jelenti. Mintha az valóban csak egy „elő-rángatás”, „elővetel” dolga volna. És nem állna fenn valóban a folyamatosság veszélye. A szélsőjobb megoldások veszélye. Félünk: bagatellizálják a valós veszélyt.

*

A történelemhez kell fordulnunk, újra kell tanulmányoznunk az európai kontinens történelmét. A valós konfliktusok okait, s a valós konfliktusok továbbélését, máig élését. A konfliktusok forrásait kell megkeresni és azokat feloldani. Nem csak ideológiai-politikai háborút folytatni a szavazók vagy vezetőik ellen. Ha Európában újabb szociális-nemzeti konfliktussorozatokat kezdődnek, akkor a kontinens lakói nem lesznek versenyképesek a 21. század termelési és kulturális világversenyében. És ezért joggal bennünket fognak okolni gyermekeink, nem pedig azokat, akik e szociális és nemzeti elégedetlenség élére állnak. És valóban, a felelősök mi vagyunk, tehetetlen európai értelmiségiek, akiket elbűvöl a technikai épített környezet, de a társadalommal nem törődünk eleget. Sem az Európai Unióban, sem otthon.

Hát nézzünk néhány történelmi tanulságot! Kezdjük az európai történelem újragondolását

II. A folytatásról, a folyamatosságról

Az, ami ma történik Európában, nem egyszerűen visszatérés a történelemhez, hanem az európai társadalom immáron két és félezer éves történelmének folytatása.

EU: 2500 éves építkezés

Beszélünk most, 2000-ben az EU fejlődésének szakaszairól. Húzzuk a kronológiai határokat. E fejlődés első szakasza, szerintünk, 1951-től 1999-ig tartott. Ebben a szakaszban az EU egységes területi és politikai igazgatási szerkezete (Maastricht, 1992), védelmi szervezete (NATO, 1949–1999), végül gazdasági szerkezete (euró, 1999) alakult ki. De ne feledjük el: mindezek a lépések azért voltak lehetségesek, mert egy két és fél évezredes kulturális és erkölcsi közösségen nyugodtak: a görög-római *területszervezés hagyományán* és a *zsidó-keresztény közösségszerveződési-erkölcsi* alapokon.

Az európai társadalmak történelmét a Kr. e. 800-tól kibontakozó, ún. hallstatti kultúrától számítjuk. A gyűjtögető-vadászó életmódot ekkor haladja meg az európai kontinensen élő ember, és kezd *állandó településeket* létrehozni, *háziállatokat tartani* és földet művelni. Mindezt az ércbányászat, a fémművesség (bronz, majd mindenekelőtt a vas megmunkálása) teszi lehetővé. Ekkor alakul ki az Itáliai-félszigeten az első városállam (Róma, Kr. e. 753), amelyből majd a nagy Római Birodalom kiépül. Feltűnő, hogy a Kr. e. 8. századtól *egészen máig* egy nagyon is meghatározott földrajzi területre terjedt ki e kultúra politikai és gazdasági hatóköre: a mai Kárpát-medencétől (pontosabban a keleti sztyeppevidéktől) a mai brit szigetvilágig, illetve a Földközi-tenger és Észak-Afrika partvidékéig, északon pedig a Skandináv-félszigetig. Ebben a térségben bontakoztak ki a különböző kultúrák és azok területigazgatási szervezetei.

Az a Nyugat-Európa, amely fokozatosan a jelenlegi európai kontinentális integráció gazdasági és területigazgatási bázisa lett, szerves fejlődés útján jött létre: a Római

Birodalomra (Kr. e. 3. évszázad körül–Kr. u. 5. század), a Frank (7–9. század), majd a Német-római Birodalomra (10. század–1806) épülve alakult ki. Ehhez a szerves fejlődéshez a „birodalomalkotók” mellett sok nép materiális és szellemi öröksége egyesült. A *mai Európai Unió* egy alapjában egységes, görög-római típusú *államépítkezés* és társadalmi szerveződés folytatása.

De a mai Európai Uniónak nemcsak közös állami-területszervezési, hanem közös *erkölcsi és magatartásbeli, szokásrendi* hagyománya is van. Erről az erkölcsi, szokásrendi közös hagyományról még kevesebbet beszélünk, mint a közös államépítkezési hagyományokról. Ez nem más, *mint a zsidó-keresztény kultúrkör*, ami nagyon is határozott normákat fogalmaz meg nemcsak az ember és az univerzum (ember és Isten) viszonyára, hanem szigorúan egységes elvek szerint szabályozza a társadalom egyéneinek közösségi és magánéletét is. (Gondoljunk csak a tízparancsolatnak a tulajdonviszonyokra, a családra, házasságra, viselkedésművekre [utódlásra] vonatkozó kitételeire.)

Nagyon is határozottan elkülönült ez a kultúrkör a világ más nagy – párhuzamosan kialakult – kultúrköröitől, a mohamedántól, a buddhistától és egyéb kultúrköröktől.

Ha úgy tetszik: *könnyű volt eddig az Európai Unió építkezése, hiszen szerves folytatása volt egy 2500 éves területigazgatási-társadalmi-kulturális építkezésnek*. A neheze most kezdődik.

III. A zsidó-keresztény kultúrközpont vándorlása

Ismételjük: ahhoz, hogy az Európai Unió a maga lehetőségeit a 21. században reálisan felmérje, újra kell értékelnie történelmét. Tanulmányozni kell Nyugat-Európa *sikerének és hanyatlásának* okait.

A siker: *az Európa Unió mai területe az előbb említett zsidó-keresztény kultúrkörnek ezer éven át a központja volt*. A másik siker: ez a Nyugat-Európa, majd 400 éven át – a 16–19. században – kétségtelenül az *egész világ technikai-kulturális fejlődésének is az élén állt*.

A hanyatlás: Európa a 20. század végére elvesztette korábbi vezető szerepét. Ma – legalábbis a teljesítmények

tekintetében – az USA mögött áll. A történelemhez – a történettudományhoz – kell fordulnunk, hogy a *kultúrközpontok* ezen *vándorlására* a magyarázatot megtaláljuk. De még inkább azért kell a történelemhez fordulnunk, hogy a tanulságokból lehetséges alternatívákat fogalmazzunk meg 21. századi jövőnkre vonatkozóan.

Európa emelkedése

Ha keressük a Nyugat-Európában élő népek fénykorának alapjait – tézisszerűen fogalmazva – három tényező fontossága máris látszik. Az első tényező: a *kölcsönösség, a szolidaritás, tolerancia* európai keresztény hagyománya, amely a különböző társadalmi rétegek közötti mozgást biztosította, megakadályozva a végleges kasztosodást. Ennek egyik következménye az, hogy Európában a soknyelvűség és a kulturális diverzitás megmaradt egy aránylag kis földrajzi területen. És következménye, hogy ezeket a különböző anyanyelvű kultúrákat a 19. században kialakuló igazgatási egységek, a nemzetállamok a saját anyanyelvi, igazgatási és oktatási rendszerükkel magas irodalmi, tudományos szintre emelték. A nyugat-európai társadalmak egyedülálló elit értelmiséget és a mögöttük közvetlenül felsorakozó, tudományos alapozottságú ismeretekkel rendelkező, tőlük el nem szakadt szakemberrétegeket tudtak felmutatni. Ennek alapja egy *műveltségi forradalom* volt: az európai latin betűs ábécére felépülő *folyóírás*, majd a nyomtatás elterjedése, melyek új alapokra helyezték az európai népek érintkezési kultúráját, termelési és közösség-szerveződését (14–16. század). (Ez volt a második tényező.) Ezekre épülhetett a harmadik tényező: az *ipari-technikai forradalom* (18–19. században), amely a gépkorszak kiteljesedését, a vasművesség virágkorát hozta magával.

Az emelkedés tényezőiről a vitákat folytatni kell. Mi úgy látjuk, vitaindítóként: a felsorolt három tényezőnek is

köszönhető, hogy a keresztény-zsidó kultúrközpont az elmúlt ezer esztendőben Nyugat-Európába került. A Földközi-tenger keleti – görög-föníciai – medencéjéből először Itáliába (a Római Birodalomra gondolok), majd a frank, német és az angol államszerveződések keretébe. A nyugat-európai társadalmak sikereinek köszönhető azután, hogy a keresztény-zsidó kultúra továbbterjedt (a szláv kultúrájú sztyeppeterületekre) Keletre, valamint Dél-Amerikába, Észak-Amerikába és végül Afrikába, Ausztráliába. És ezeknek a tényezőknek köszönhető, hogy Nyugat-Európa a 16–20. században a más kultúrákkal való versenyben is a világ élére került.

Európa hanyatlása

Miért következett be Európa hanyatlása és miért emelkedett ki Észak-Amerika és az Egyesült Államok? Miért került a keresztény-zsidó kultúrkör központja át az amerikai kontinensre? Átmeneti ez az erőviszony-eltolódás, vagy a „gap” (különbség), a lemaradás a 21. században tovább fog nőni?

Viták vannak, viták lesznek erről a kérdésről is, mint ahogy Európa emelkedéséről is. A válaszokat szerintem ez esetben a 20. század történelmének újraértékelése fogja megadni.

Azért néhány hipotézist, megfontolást máris szeretnék előterjeszteni az európai hanyatlásról, az amerikai emelkedésről.

Első hipotézisem: az újabb *ipari-technikai forradalmak* 20. században nem Európában, hanem az Egyesült Államokban (és részben Oroszországban) bontakoztak ki. Ott épültek ki a nagy állami (adó-fizetői) ráfordításokat kívánó fizikai, kémiai, biológiai, majd informatikai bázisok is, amivel az USA egy évszázad alatt a tudományos-kulturális forradalom hazája is lett. Ugyanígy a Szovjetunió. (Most a kultúrkörön kívül eső Japánról nem beszélek.)

Miért? A válasz a második hipotézisem: az új termelési szervezet (sorozatgyártás, a tömegtermelés és ennek piacigénye) nagytársági igazgatási egységeket kíván. E termelési szervezet nem található otthonra egy olyan kontinensen, ahol a területi-igazgatási szervezet nemzetállami gátakat (vámokat, munkaerőmozgás-korlátozást) állít. Erre a gátrendszerre a századelőn Európa néhány vezető gondolkodója felfigyelt. Így fogalmazták meg az „Európai Egyesült Államok” programját. De kisebbségben maradtak. Uralkodó maradt a nemzetállami elv, amely két világháborúhoz vezetett, és ez a két világhégés tönkretette nemcsak a termelést, a lakosság nagy részét, hanem az európai politikai és értelmiségi elitet is. Ezek a világháborús pusztítások azután tovább fokozták Európa hátrányát a békés fejlődést megelőző és nagytárságban szerveződő észak-amerikai kontinenssel szemben. Sőt, Európában a győztesek mind 1920-ban, mind 1945-ben visszaállították azt az igazgatási rendszert, amely valójában már a századelőn megbukott. Hiszen igaz, hogy a nemzetállami igazgatási és kulturális rendszer Európa emelkedésének betetőzését, a lakosság kulturális szintjének emelkedését hozta magával a 19. században. De ez a rendszer a 20. század termelési-tudományos-kulturális forradalmának most már gátjává vált.

Harmadik hipotézisem: Európa hanyatlásának megpecsételője Európa politikai kettéosztása volt a második világháború után. Megindult ugyan végre az egyetlen út kiépítése, amely a kontinens versenyképességéhez vezethetett: a kontinentális igazgatási-kulturális integráció. De az út túlságosan kanyargósra és rögsre sikeredett. A kontinens politikai kettéosztása ugyanis azt is jelentette, hogy Nyugat-Európa ütközőzónává vált az Egyesült Államok és a Szov-

jetunió közötti versenyben. Az egész integrációs folyamatot szükségszerűen befolyásolta egy szovjetellenes katonai-stratégiai gondolkodás. (Ez magyarázza, hogy a Nyugat-Európától eltérően szerveződő Görögországra, sőt az iszlám kultúrkörbe tartozó Törökországra is kiterjesztette integrációs igazgatási-védelmi szervezetét.) Így az integrációs folyamatban szükségszerűen nem Európa saját érdekei, hanem a világháborúban győztes új kultúrközpont, az Egyesült Államok termelési-geopolitikai szempontjai érvényesültek, ezek szerint épült fel.

IV. Történelmi tanulságok

A történelemhez tehát nem visszatérünk, hanem a történelem folytatódik. A meg nem oldott problémák újra és újra előtörnek. Nem azok a hibások, akik a megoldatlan problémákat megfogalmazzák, és a demokrácia segítségével akár kormányzati erővé emelkednek, hanem azok a hibások – mi –, akik nem tudjuk e problémákat feloldani. Mi vagyunk – történészek, szociológusok, politológusok – felelősek azért, hogy nem tárjuk fel a történelemben rejlő alternatívákat és nem fogalmazzuk meg azokat a jelen és a jövő számára világosan. Remélem, kitartó, szívós vita kezdődhet meg az európai emancipáció szükségéről, lehetőségéről. (Vagy éppen arról, mennyire tévedek, amikor erről beszélek. És mindaz, ami van, nagyon jól van, menjen minden a maga régi útján.)

A következőkben szeretnék mégis néhány vitát provokáló gondolatot előrebocsátani. Néhány történelmi tanulságot megfogalmazni, amelyek a 2000. év utáni Európa mint kontinens és az Európai Unió mint igazgatási egység jövőjére vonatkoznak.

1. Európa emancipációja. Évtizedek óta beszélünk – igaz, kevesen – *Európa emancipációjának* szükségéről. Mi, akik részben e nyugati kultúrkör keleti peremterületén, részben Nyugat-Európában nevelkedtünk. Erre csak most, az 1990-es években, a politikai kettéosztás megszűnése és a remélt magunkra eszmélés után kerülhet sor.

Mert az is a történelem tanulsága: a történelemben több alternatíva van. Ezeket fel lehet ismerni, vagy nem. És választani lehet közöttük. A századelőn az Európa előtt nyíló alternatívákat kevesen ismerték fel, és akik az integrációt javasolták, azokat mind a konzervatív, mind a baloldali politikai mozgalmak elhallgattatták. Hogy most az *emancipáció igénye* meghallgatásra talál vagy sem, az ismét döntés kérdése.

2. Az EU nem azonos Európával. *Az Európai Unió és a földrajzi vagy kulturális értelemben vett Európa soha nem fog egybeesni.* Állást kell foglalni az unió mint területi-igazgatási egység lehetséges határai ügyében. És állást kell foglalni az unió jövődöbéli szomszédai irányában folytatandó politikáiról, szövetségi rendszerről. Eddig, az unió előtörténetében a *biztonságpolitikai, a gazdasági* szempontok uralkodtak. Itt az ideje, hogy az unió kiterjesztésének határaitól beszélve, a harmadik tényezőt, az *emberi-kulturális* tényezőt is figyelembe vegyük. Én, sokakkal együtt, úgy látom, hogy az unió határait lényegében a nyugati kereszténység által évezredek óta megmunkált társadalmakra kell kiterjeszteni. Azaz a mostaniak mellett a tíz felvételre váró (továbbá esetleg Izrael) államterület népeire. Még akkor is, ha a felvételre váró országok, kulturális örökségüket tekintve, nagyon sokszínű és egyes (közötte a keleti ortodox) hagyományok hordozói. Mint ahogy a kiterjesztésnél végre a racionális igazgatási szempontokat is figyelembe kell venni: mekkora területre érdemes manapság, az informatikai forradalom korában az azonos elvek szerint felépülő területigazgatási egység határát kiterjeszteni.

3. A keleti kiterjesztés. Az unió bővítését minél gyorsabban végre kell hajtani.

A gazdasági egymásrautaltság és a politikai-katonai integráció egyaránt fontos. A politikai integrációnak nem szükségszerűen előfeltétele az azonos gazdasági-társadalmi színvonal. Ahogy Dél-Európával sem volt az. A történelem inkább a fordított sorrendet (először politikai, azután gazdasági-társadalmi közösség) igazolja.

4. Új világpolitikai koncepció. Az Európai Uniónak végig kell gondolnia *világpolitikai elhelyezkedését.* Nemcsak emancipálnia kell az Egyesült Államokkal szemben, hanem nyitnia kell a keleti, orosz–ukrán területek felé is. A hidegháború örökségét e téren is fel kell számolni, és figyelni kell arra a nyersanyag- és piaclehetőségre, amelyet a volt Szovjetunió területe kínál. Az Egyesült Államoknak és Japánnak van „Oroszország-stratégiá”-ja, az EU-nak nincs, vagy legalábbis nem publikus. (Ez az elmúlt évtized, az 1989–1999 közötti évek egyik szomorú történelmi tanulsága.)

Az EU-nak tovább kell erősítenie az 1970-es években megkezdett új típusú kapcsolatrendszerét a saját kultúrkörén belül, és azon túl is. Leírták közigazdaszaink, politológusaink, stratégiánk, hogy átrendeződés megy végbe a világ termelés- és geopolitikai rendszerében. Az EU-nak – ahogy ezt megteszi az USA, Japán, Kína – az önálló gazdaság- és kultúrpolitikáját kell erősítenie.

5. Az európai identitás szükségége. *Nincs életképes unió európai identitás nélkül.* Törekedni kell – finansiális eszközökkel is – a meglévő és használható európai identitási elemek erősítésére. Támogatni kell Európa-történeti munkák létrehozását. (Mi például Budapesten reméljük, hogy 3-4 éven belül elkészítjük az Európa krónikája c. művet, az egész világon népszerű krónikasorozat – egyébként Bertelsmann-vállalkozás – új darabjaként.) Az oktatási rendszer közismereti tantárgyaiban (történelem, földrajz, irodalom, művészet) hangsúlyosan kell az európai tematikát szerepeltetni. (Ez legyen feltétele az uniós csatlakozásnak. Legalább annyira fontos, mint a gazdasági, katonapolitikai szempontok.)

6. Jövőorientált gondolkodás. Kultúrpolitikai eszközökkel támogatni kell az önkritikus, de mégis *jövőorientált* közgondolkodás kialakulását. Nem lehet sem felülvizsgálat, sem perújrafelvétel történelmünk visszahúzó jelenségei dolgában. Sem a két világháború, sem a tömeggyilkosságok ügyében. De európainak lenni „nem jelenthet csak” kollektív büntudatot.

Először is: látni kell a ma is korszerű európai identitás történelmi alapjait. Sokat sorolhatnának fel kollégáim, én most csak hármat említek: a – Európának nem voltak izolációs korszakai, mint Kínának, Japánnak, az USA-nak –, a *szolidaritást* és a *kulturális diverzitást, a toleranciát* (amelyekről korábban már szóltam).

Másodszor: tanulmányozni kell történelmünket – mert az folyamatosságában bennünk, közöttünk él –, de a politikai gondolkodást meg kell szabadítani a historizálás hagyományos európai (jórészt német) hagyományaitól. Az EU-nak legyen jövőképe. Évek óta mondogatjuk: „A kultúrpeszimizmus Európája lettünk. A dinamikus, jövőorientált amerikai testvérkultúra mellett.”

A kezelés: a megelőzés

És itt megszakítjuk a problémák sorolását. Azok, akik évtizedek óta eltökélt hívei az európai gondolat megújulásának, folytathatnák a kérdéskörök felsorolását. Egy önmagam számára leírt zárókövetkeztetést mégsem mellőzhetek. Mint a természettudományok őszinte tisztelője, tudományos termékeik buzgó olvasója.

A modern orvostudomány ma már fő feladatának a *betegség megelőzését* tekinti. A prevenciót. Szembefordulva azzal a hagyománnyal, amelyik az elhatalmasodott baj csillapítását, a beavatkozást tekintette feladatának. A modern orvostudomány már nem technokrata módon elképzelt biokémiai, biofizikai egységet lát az emberben, hanem élő, individuális lelki és biológiai életet élő szervezetet. Tanulni kell e gondolkodásból. A társadalomtudományoknak fel kell nőniük. Erősödniük. Vizsgálniuk kell a társadalom valós folyamatait, állandóan jelezni a konfliktusforrásokat. Nemcsak hisztérikusan, ráolvasással vagy katonai-politikai „gyógyszerekkel” a lázkitöréseket csillapítani, hanem a gyulladás gócait politikai eszközökkel megszüntetni. Kutatók, politikusok együtt. S mindezt a források – a történelem – újratanulmányozásával kell kezdeni.

GLATZ FERENC